

O SKÚSENOSTNOM POZNÁVANÍ VO VEDE (Odpoveď J. Hrkútovi)

MILOŠ TALIGA, Katedra filozofie FHV UMB, Banská Bystrica

Ako jeden z autorov state [13], na ktorú reaguje J. Hrkút v [2], považujem za potrebné dotknúť sa najprv všeobecnejších otázok týkajúcich sa poznávania v oblasti empirickej vedy, pretože sa zdá, že niektoré vyjadrenia z [13] zapríčinili viacero nedorozumení. V častiach **I – V** sa ich pokúsim znovu sformulovať a až potom v častiach **VI – XIV** preskúmam konkrétne sporné otázky, ktoré sa vynorili vďaka Hrkútovej reakcii.¹

I. Prvým nedorozumením je téza, že negatívna metóda, načrtnutá v [13], „by mala viesť každé ľudské skutočné poznávanie (získavanie nového poznania)“ ([2], 378). V [13] sme razili inú tézu, a síce, že „pomocou skúsenosti sa učíme niečo nové len vtedy, keď sa naše očakávania (hypotézy, zaužívané spôsoby vnímania, nastavenia, presvedčenia...) spochybnia v interakcii s niečím mimo nich“ ([13], 635, kurzíva vynechaná), pričom sme zdôrazňovali, že nám pôjde o učenie sa novému pomocou skúsenosti v oblasti vedy a umenia ([13], 631). Z tejto tézy, prirodzene, nevyplýva, že neexistuje žiadny iný spôsob získavania nového poznania či už vo vede, v umení, alebo v inej oblasti kultúry. Za istých podmienok by mohli byť za ďalšie spôsoby nadobúdania nového poznania považované procesy domnievania sa (angl. *guesswork*) a tvorby. Poznávanie sa v [13] neobmedzuje na skúsenostné poznávanie.

II. Uvedené spresnenie by malo odstrániť aj nedorozumenie, podľa ktorého sa v [13] tvrdí, že pri poznávaní nejde o cestu k pravdivému poznaniu sveta ([2], 378). Autori sa v [13] hlásia k inej téze, a síce, že „žiadny spôsob poznávania nie je istou a ani pravdepodobnou cestou k pravdivému poznaniu sveta“ ([13], 631). To, čo odmietame, je podmienka zdôvodnenia (poznatkov aj spôsobov poznávania), nie podmienka pravdivosti (poznatkov). Preto sme aj zdôrazňovali, že „je zrejmé, že učenie sa pravde nie je takto vylúčené“ ([13], 631). Učenie sa pravde nie je iba možnosťou, ale aj skutočnosťou, inak by neexistovalo poznanie ani poznávanie. Analýza možností a hraníc poznávania *pomocou skúsenosti* vo vede ([13], časť 1.1) a v umení ([13], časť 1.2) však ukázala, že skúsenosť tu môže plniť iba negatívnu úlohu. Keďže ide o tézu, s ktorou Hrkút nesúhlasí ([2], 380 – 381), vrátim sa k nej v **VI.** časti a ďalej. Z „klasickej tripartitnej definície“ poznania, podľa ktorej je poznanie zdôvodneným pravdivým presvedčením, sa v [13] odmieta podmienka zdôvodnenia, pretože je nesplniteľná. Hoci väčšina súčasných filozofov zastáva opačný postoj, neviem, aké „významné názory“ má Hrkút ([2], 378) na mysli. Ako prí-

¹ Ďalším sporným otázkam (z oblasti umenia) sa venuje odpoveď Michala Šedíka [12].

klad totiž uvádza ([2], 378) teóriu poznania [4], ktorá nenapĺňa svoje vlastné ciele.² Faktom je, že každý justifikacionistický názor, podľa ktorého je nevyhnutnou podmienkou poznania podmienka zdôvodnenia, je nepravdivým názorom (pozri [5], kap. 3). Preto neobstojí ani Bruggerova definícia poznania, ktorú uvádza Hrkút v ([2], 378). Žiadny poznatok nie je pravdivým a istým (t. j. dostatočne zdôvodneným) či aspoň „takmer istým“ (t. j. čiastočne zdôvodneným) súdom. Tvrdohlavé trvanie na tom, že poznanie je určitým druhom zdôvodneného pravdivého presvedčenia, vedie k *vyprázdneniu* pojmu poznania.

III. Hrkút je však presvedčený, že „tvrdenie – že neexistujú adekvátne zdôvodnenia pre naše tvrdenia – oslabuje aj samotné toto tvrdenie“ ([2], 379). Ak sa nemýlim, naráža tým na jeden z názorov vyjadrený v [13], podľa ktorého nemáme *žiadnu* nádej získať *žiadne* dobré dôvody potvrdzujúce pravdivosť tvrdení (resp. poznatkov). Označme tento názor skratkou „N“ a pýtajme sa, či má zmysel tvrdiť, že N oslabuje samotné N. Môže tvrdenie oslabovať samo seba, ak zo seba samého deduktívne vyplýva? Domnievam sa, že by to bolo možné iba v prípade, ak by dané tvrdenie bolo sporné. Pokiaľ však dovidím, N sporné nie je.³ Tvrdiť, že neexistujú „dôvody, prečo treba zastávať skeptické stanovisko“ ([2], 379), znamená vyvodzovať triviálny záver zo samotného skeptického stanoviska. Prečo však kvôli tomu „celé (...) stanovisko možno stráca svoju silu a treba od neho odhliadať“ ([2], 379), to je, aspoň pre mňa, záhadou. Záhadné pritom nie je iba Hrkútovo vyvodenie „treba“ z „možno“, ale aj citovaný názor samotný. Dáva zmysel odporúčať osobe O, aby sa vzdala teórie T preto, že O je presvedčená aj o S, ktoré deduktívne vyplýva z konzistentnej T? Obávam sa, že nie a že za uvedeným nedorozumením stojí Hrkútov pozitívny vzťah k dobrým dôvodom (pozri časti **VI – X**). Skeptické stanovisko by stratilo silu, keby ho niekto vyvrátil, napríklad tým, že by ponúkol dobré dôvody v jeho prospech. Napriek tomu, že niet dobrých dôvodov a ani argumentov, prečo *treba* zastávať skeptické stanovisko, osobne som spokojný s tým, že existujú jasné argumenty, ktoré vysvetľujú, *v čom a prečo* zlyháva justifikacionizmus. V konečnom dôsledku to znamená, že Hrkút neuvádza „významné názory na to, čo je to poznanie, čo je kognitívny proces a na čo je tento proces vo svojom výsledku intencionálne zameraný“ ([2], 378), ale variant justifikacionistického stanoviska, ktoré je vyvrátené skeptickými argumentmi. Skeptické stanovisko však Hrkút nevyvracia. Preto zaplňam toto prázdne miesto návrhom, aby bol kognitívny proces chápaný ako proces intencionálne zameraný na rozlišovanie právd od nepravd. Spory nastávajú pri otázke, akú úlohu pri tomto rozlišovaní zohráva skúsenosť.

---

² Lehrerova teória je založená na podmienke úplného zdôvodnenia, ktorá je nespĺniteľná. Keby však aj splniteľná bola, nepomôže nám to vyriešiť Gettierov problém (čo sa dá ukázať *vnútornou* kritikou Lehrerovej teórie).

³ Názor, podľa ktorého skepticizmus (pretože o ten tu teraz ide) nie je paradoxný, je bližšie vysvetlený v [14].

IV. Skôr, ako prejdem k uvedenej otázke, sa stručne vyjadrím k „psychologizujúcim konotáciám“ ([2], 379), ktoré údajne má koncepcia učenia sa novému pomocou skúsenosti vo vede a v umení, predostretá v [13]. Hrkút zdôrazňuje „faktor intersubjektívnej hodnoty poznania“, ktorý závisí „od toho, či som spoznal niečo, čo je novým poznatkom, informáciou, ktorá intersubjektívne učí niečo nové relevantnú skupinu ostatných ľudí“ ([2], 379). Z neznámych príčin pritom naznačuje, že [13] daný faktor prehliada ([2], časť 1.1). V [13] však na viacerých miestach zdôrazňujeme, že nás zaujíma poznávanie nového pomocou skúsenosti *v interakcii s ostatnými poznávajúcimi aktérmi* z danej oblasti (veda, umenie), pričom sme požiadavku objektivity procesov učenia sa novému interpretovali *v termínoch intersubjektivity* ([13], 640). Faktor intersubjektívnej hodnoty poznania je preto z hľadiska [13] vítaný, v **IX.** časti sa však ukáže, že oslabuje stanovisko pripomínajúce [2].

V. Z uvedeného plynie, že v [13] sme sa pokúšali preskúmať tie kognitívne aspekty procesu skúsenosti, ktoré umožňujú poznávajúcim aktérom v oblasti vedy a umenia nadobúdať nové intersubjektívne cenné poznatky. Tým však nepropagujeme akúsi všeobecnú „možnosť naučiť sa niečo nové“ ako „kritérium kognitívneho“ ([2], 379, kurzíva vynechaná). Ak vôbec existuje „kritérium kognitívneho“, musí uspokojivo vymedzovať všetky prípady poznávania (**I.** časť), nielen prípady skúsenostného poznávania, keďže cieľom kognície je rozlišovanie právd a nepravd (**III.** časť). Predmetom state [13] bol teda problém, ktorý je špecifickejší, ako sa domnieva Hrkút. Nevenovali sme sa otázke, či je kognícia „synonymom učenia sa“ ([2], 380), a príklady, ktoré Hrkút uvádza ako inštancie „učenia sa novému“, menovite „oboznámenosť s doteraz nepoznanými informáciami, postupmi, bežný proces učenia sa či štúdia, získavanie základných poznatkov o svete okolo nás, vzťahoch v rámci neho, zákonoch a procesoch, ktoré ho determinujú“ ([2], 379 – 380), nemusia byť⁴ príkladmi učenia sa novému pomocou skúsenosti v oblasti vedy či umenia. Preto si ani nemyslím, že by sme „trivializovali proces poznávania“ ([2], 380), skôr ho trivializuje sám Hrkút, keď tvrdí, že „niečomu novému sa receptívny človek učí takmer stále“ ([2], 380). V [13] nás zaujímala iná otázka, a síce: Čo podmieňuje učenie sa novému pomocou skúsenosti vo vede a v umení? Navrhli sme, že okrem negativity skúsenosti a tvorivej aktivity poznávajúcich je *toto* učenie sa podmienené aj momentom prekvapenia, odlišovaním obsahu presvedčení od reality, disponovaním pojmom objektívnej pravdy, kauzálnou interakciou s ostatnými poznávajúcimi, s kultúrou a so svetom ([13], 641). Dané interakcie sme pritom chápali v zmysle „vzájomnej kontroly“ ([13], 641), ktorá rozhoduje o tom, či sú objavené poznatky intersubjektívne hodnotné. Hrkút neuvádza žiadne argumenty, prečo by jeho príklady (citované vyššie) mali spĺňať uvedené podmienky.

---

⁴ Píšem „nemusia byť“, a nie „nie sú“, pretože odpoveď na otázku, či sú uvedené príklady inštaniami toho procesu skúsenostného poznávania, ktorému sa venovala stať [13], závisí od konkrétnych podmienok, za ktorých sa v daných príkladoch nadobúdajú poznatky. Tieto podmienky však Hrkút bližšie neopisuje.

VI. Hrkútovu „kľúčovú kritiku“ ([2], 380) teórie rozvinutej v [13] tvoria dva argumenty. Prvý priamo súvisí s otázkou uvedenou na konci **III.** časti. Druhý je podľa Hrkúta „dostatočnou námietkou, aby bola vznesená pochybnosť o výlučnosti negatívnej metódy v poznávaní“ ([2], 381). Hoci sme v [13] nezastávali tézu, podľa ktorej je falzifikácia vedeckej teórie jediným spôsobom „rozšírenia poznania“ ([2], 380) v oblasti empirickej vedy, Hrkútov prvý argument (druhému sa budem venovať až v **XI.** časti) je zaujímavý tým, že sa stavia proti skepticizmu, keď koroboráciu (t. j. fakt, že vedecká teória prešla empirickým testom) interpretuje v zmysle potvrdenia. Hrkút vidí „zásadný rozdiel medzi poznaním na základe hypotézy a poznaním na základe koroborovanej teórie“ ([2], 380), tento rozdiel však uspokojivo neobjasňuje, jednoducho iba prehlasuje, že „hypotéza by mala poskytovať predpoklad a koroborovaná teória by predpoklad mala potvrdiť“ ([2], 380). V poznámke 3 síce uvádza príklad, no ten je viac ako sporný. Pozriem sa preto najprv naň a po jeho analýze sa v **VIII.** časti vrátim k otázke, ako (ak vôbec) súvisí koroborácia s potvrdením.

VII. Svoj názor, že „epistemická hodnota koroborovanej teórie je v porovnaní s teóriou pred testovaním vyššia“ ([2], 380 – 381), ilustruje Hrkút nasledovným príkladom: Uvádza predpoklad **H**, že „po istej chemickej reakcii teplota zvyšnej kvapaliny má hodnotu 68 stupňov Fahrenheita“ ([2], 381, pozn. 3), ktorý má (údajne) pred testovaním „istú epistemickú hodnotu“ ([2], pozn. 3). Hoci Hrkút nehovorí, ako ju zistíme, nech je vyjadrená číslom 7. Táto hodnota má ovplyvňovať (opäť sa nehovorí, ako) „našu ochotu konať istým spôsobom, napríklad vložiť do testovanej kvapaliny prst“ ([2], 381, pozn. 3). Epistemická hodnota **H** má vzrásť, ak **H** prejde testom, teda ak „odmeraním teploty kvapaliny teplomerom ... zistíme, že sme sa nemýlili (nedozvedeli sme sa nič nové)“ ([2], 381, pozn. 3). Hrkút nehovorí, ako sa také čosi môže stať, a neuvádza ani výslednú hodnotu, iba prehlasuje, že „takáto epistemická hodnota je určite vyššia“ ([2], 381, pozn. 3) ako hodnota **H** pred jej testovaním. Predpokladajme teda, že novú hodnotu **H** vyjadruje číslo 14. Pointou príkladu má byť to, že hodnota 14 nám „ďalej umožňuje konať istým, a nie iným spôsobom“ (čiže vložiť do kvapaliny prst), pričom tento záver má platiť „za predpokladu, že hodnotu nášho prsta pokladáme za takú vysokú, že nemôžeme testovať teplotu kvapaliny (a teda koroborovať teóriu) len na základe teoretického predpokladu“ ([2], 381, pozn. 3). Napriek viacerým nejasnostiam sa pokúsim uvedený príklad analyzovať. V prvom rade, ak sa naráža na to, že „hodnotu nášho prsta pokladáme za takú vysokú“, že ho nevložíme do kvapaliny, o ktorej nevieme, či má 68°F, tak stojí za povšimnutie, že **H** neakceptujeme ako pravdivý, čo sa prejavuje práve v našom ďalšom konaní, a síce v testovaní **H** pomocou teplomera, a nie pomocou prsta.⁵ To ani neprekvapuje, keďže presvedčenia sú (spolu s našimi túžbami a ďalšími propozíčnými postojmi) často príčinami nášho konania ([1], 125). Aké presvedčenia by však mohli byť príčinou testovania

---

⁵ Musím však podotknúť, že si nedokážem predstaviť, aký zmysel by malo testovať **H** pomocou prsta, a ani to, ako by vykreslená scenéria mohla súvisieť s reálnou praxou empirickej vedy (pozri VIII. a IX. časť).

vania **H** pomocou teplomera? Zaiste sem bude patriť *mnoho* presvedčení (ako napríklad presvedčenie, že teplotu kvapaliny možno odmerať teplomerom, ale nie prstom), pričom *jedným* z nich bude aj presvedčenie, že **H** je nepravdivý. (Keby sme **H** považovali za pravdivý, neváhali by sme vložiť prst do kvapaliny.) To však znamená, že výsledok experimentu (zmeranie teploty kvapaliny teplomerom) vyvráti *aspoň jedno* naše presvedčenie. Hoci teda Hrkút nehovorí, ako by sme mohli „zmerať“ epistemickú hodnotu **H**, a ani ju nedefinuje, je evidentné, že keby aj **H** nejakú epistemickú hodnotu mal, tá nijako neovplyvňuje „našu ochotu konať istým spôsobom“, keďže **H** nie je súčasťou množiny našich presvedčení. (Presvedčenia sú „vety, ktoré niekto, kto im rozumie, považuje za pravdivé“ ([1], 138).) Skutočná otázka, ktorej by mal Hrkút čeliť, preto znie: Ako sa z neakceptovaného predpokladu stane *vďaka jeho koroborácii* presvedčenie, resp. poznatok? Azda neprekvapí podozrenie, že pokus zodpovedať túto otázku by stroskotal na probléme indukcie.

VIII. Nemyslím si, že by uvedená otázka nejakú súvisela s problematikou, ktorej sa venovala stať [13]. Napokon, sám Hrkút uznáva, že vďaka koroborácii **H** sme sa „nedozvedeli (...) nič nové“ ([2], 381, pozn. 3), no v [13] bola predmetom výskumu práve otázka, ako sa pomocou skúsenosti učíme (v oblasti umenia a vedy) niečo nové. Hoci je zrejme, že Hrkút inklinuje k názoru, podľa ktorého koroborácia **H** poskytuje dobré dôvody v prospech pravdivosti **H**, o čom svedčí jeho presvedčenie, že „koroborovaná teória sa odlišuje od stavu teórie pred testovaním tým, že v stave *pred* sme mohli predpokladať niekoľko teórií, v stave *po* sme znížili počet možných teórií práve na jednu“ ([2], 380), je otázne, ako súvisí toto presvedčenie s reálnou praxou empirickej vedy. V nej sa totiž *nevyskytuje* situácia, keď po vykonaní experimentu ostane jedna vedecká teória (pozri problém nedourčenosti, napríklad v ([11], kap. 5.5)). Ak by takáto situácia predsa len nastala, nepomohla by nám pri rozoznávaní právd a nepravd. Stále by sme totiž čelili problému indukcie, ktorý nie je možné *pozitívne* vyriešiť, pretože „koreň tohto problému je v zdanlivom spore medzi tým, čo možno nazvať ‚fundamentálnou tézou empiricizmu‘ – tézou, že iba skúsenosť môže rozhodnúť o pravdivosti či nepravdivosti vedeckých tvrdení – a Humovym rozpoznaním neprijateľnosti induktívnych argumentov“ ([7], 21 – 22). Ak by teda výsledok experimentu aj „znížil počet možných teórií práve na jednu“, nehovoril by ešte nič o tom, či je daná teória pravdivá. Navyše názor, že koroborácia teórie je jej potvrdením, bol vyvrátený autorom, od ktorého samotný termín *koroborácia* pochádza ([9], kap. IV). Hrkút by sa preto musel uchýliť k inému vysvetleniu induktívnej podpory (lebo o tú teraz ide). Tento posledný ťah je však blokovaný dodnes nevyvráteným argumentom, podľa ktorého je induktívna podpora *ilúziou*: Obsah, ktorým hypotéza prekračuje dobré dôvody (nazhromaždené údajne v jej prospech), je nimi oslabovaný, nie podporovaný (bližšie pozri [10]; ([7], dodatok *XIX); [3]).

IX. Príčinou pochybností o tom, či má Hrkútov príklad niečo spoločné s vedeckou praxou, je však aj samotná scenéria, ktorá je v danom príklade vykreslená. Predpoklad **H** (že po istej chemickej reakcii je teplota zvyšnej kvapaliny 68°F) sa totiž nikdy nevyskytu-

je vo vede izolovane (čo Hrkút ani netvrdí), ale je súčasťou širšieho poľa (siete) vedeckých teórií (čo Hrkút takisto netvrdí). To však znamená, že ak má ísť aspoň o narážku na skutočnú prax empirickej vedy, treba v danom príklade doplniť kľúčové prvky, a to vedecké vysvetlenia.⁶ Označme si pre jednoduchosť tieto vysvetlenia spolu s ostatnými vedeckými zákonmi, ktoré sú s nimi previazané, symbolom „ $\mathfrak{K}$ “. Stojí za povšimnutie, že množina $\mathfrak{K}, \mathbf{H}$ musí byť falzifikovateľná (testovateľná), inak by nebola súčasťou empirickej vedy. V rámci empirickej vedy teda neexistuje dilema, či akceptovať $\mathbf{H}$ pred otestovaním $\mathbf{H}$, alebo až po ňom: *Pokým nie je $\mathbf{H}$ akceptovaný ako súčasť vedy, nemôže byť podrobený testom*. Pritom nie je nevyhnutné akceptovať $\mathbf{H}$ ako pravdivý. Ak sa ktosi pýta, kedy to už nevyhnutné je, odpoveď znie, že *nevyhnutné je testovanie $\mathbf{H}$, nie nachádzanie dôvodov v prospech $\mathbf{H}$* , pretože zatiaľ čo dobrých dôvodov v prospech $\mathbf{H}$ niet, vyvrátenie $\mathbf{H}$ je možné. To je iba jeden z dôsledkov chápania vedeckého poznania v *objektívnom zmysle*, ktorý zasa úzko súvisí s *intersubjektívnou hodnotou poznania*. Tú síce zdôrazňuje aj Hrkút ([2], 379), avšak scenár jeho príkladu nijako túto hodnotu nenapĺňa, naopak, je s ňou v spore. Ak sme sa totiž koroboráciou $\mathbf{H}$ „nedozvedeli... nič nové“ ([2], 381, pozn. 3), tak ide o udalosť z intersubjektívneho hľadiska nezaujímavú. V snahe prisúdiť koroborácii aspoň nejaký status „zaujímavosti“ (napríklad v tom zmysle, že zvyšuje „epistémickú hodnotu“ $\mathbf{H}$) nezostáva preto nič iné, ako zaujať subjektivistický a psychologizujúci postoj, podľa ktorého je náš stupeň dôvery v $\mathbf{H}$ vyšší po koroborácii $\mathbf{H}$, čo sa má prejavovať v našej väčšej ochote konať (po koroborácii $\mathbf{H}$) „istým, a nie iným spôsobom“ ([2], 381, pozn. 3). Takýto postoj by bol podľa všetkého jednou z verzíí bayesianizmu, o ktorom je však známe, že nerieši problém indukcie ([11], 137).⁷ Bayesianizmus teda nevysvetľuje kognitívne aktivity. Podobne ani v Hrkútovom príklade *nejde o kognitívnu aktivitu*: Scenária, ktorá je v ňom opísaná, nezahŕňa odlišovanie právd od nepravd. Kognitívne aspekty procesu skúsenosti vo vede a v umení boli však témou state [13] a z Hrkútovej reakcie [2] sa zdá, že zaujímajú predsa len aj jeho. Ak je to tak, mal by svoj príklad prehodnotiť, pretože dilema, či akceptovať teoretický predpoklad, alebo až predpoklad koroborovaný, je typickou justifikacionistickou ilúziou: *„Neexistuje taká činnosť, ktorá by nám umožnila uznať za pravdivú už predtým prijatú hypotézu... Vedci sa pomocou svojich presvedčení o vedu starajú, neustanovujú ju“* ([6], 91 – 92).

X. Ak by ktosi oponoval, že koroborácia $\mathbf{H}$ ani nemala viesť k akceptácii $\mathbf{H}$, ale mala byť základom istého, a nie iného konania, vrátíme sa na koniec **VII.** časti – k teórii konania a k pragmatickému problému indukcie. Už v ([13], 638) bolo zdôraznené, že „vedecké teórie nepredkladajú aktérovi žiadne návrhy praktického konania, dokonca mu

⁶ Potrebné sú minimálne vysvetlenia chemickej reakcie, ktoré objasnia, prečo sa tvrdí $\mathbf{H}$. Bez nich sa dá iba ťažko posúdiť, prečo by sa vedci mali predpokladom $\mathbf{H}$ vôbec zaoberať, teda prečo by $\mathbf{H}$ mali testovať.

⁷ Hoci ortodoxných bayesianistov nezaujíma, či je $\mathbf{H}$ pravdivý, alebo nepravdivý, len čo sa začnú zaujímať o pravdivosť $\mathbf{H}$, nedokážu už vyriešiť problém indukcie. Bližšie pozri ([5], kap. 6.5 a 7).

neposkytujú ani pozitívne rady, ako ich sformulovať“, ale že mu „môžu pomôcť *len negatívne*, a to pri eliminácii *už predložených návrhov*“, ktoré musí vytvoriť sám aktér. Výsledkom je *negatívne* riešenie pragmatického problému indukcie (pozri [6], kap. 5) a teória konania, podľa ktorej „cieľom racionálneho aktéra nie je urobiť správne rozhodnutie (ktoré ani nemusí existovať), ale správne sa rozhodovať“ ([5], 44). *Racionalita sa týka procesu rozhodovania sa, nie jeho výsledkov* (prijatých rozhodnutí). V Hrkútovom príklade je to však naopak: Akú inú funkciu v ňom plní koroborácia **H**, ak nie tú, že *zvyšuje našu ochotu prijať* jeden z návrhov, ako konať, t. j. ochotu konať istým, a nie iným spôsobom? A prečo by mala byť táto ochota (nik nevie, čím presne zapríčinená) rozumná? Hrkút tvrdí, že s predpokladom, podľa ktorého je „epistemická hodnota koroborovanej teórie (...) v porovnaní s teóriou pred testovaním vyššia“ ([2], 380 – 381), sa stretávame „prinajmenšom v praxi“ ([2], 381, pozn. 3). Po uvedených kritických komentároch to skôr vyzerá tak, že daný predpoklad sa nevyskytuje v praxi, ale *v teórii* – v bayesianizme. Ten však nevysvetľuje ani racionalitu ľudského konania, pretože aktéri nemajú záujem o zvyšovanie *očakávanej* užitočnosti určitého spôsobu konania, ale jeho užitočnosti *skutočnej*. A ak sa racionálny aktér obracia na poznanie empirickej vedy, nerobí to „preto, že si myslí, že je spoľahlivé (také nie je, nech si už myslí čokoľvek), ale preto, že si myslí, že je pravdivé“ ([5], 44). Hrkútov predpoklad nie je teda obsiahnutý ani v konaní racionálneho aktéra. Už je azda zrejmé, že proti prvému Hrkútovmu argumentu, proti jeho príkladu z poznámky 3, a celkovo proti jeho stanovisku koketujúcemu s justifikacionizmom existuje celá batéria kritických skeptických argumentov, ktoré tvoria arzenál state [13]. Je preto načase, aby sme obrátili kartu a spýtali sa Hrkúta, aké argumenty vyvracajú uvedené závery skeptických argumentov? Bez nich je totiž názor, že negatívna metóda je mýtom ([2], 380), iba ilúziou.

XI. Nestačí však Hrkútovi jeho druhý argument? Ten síce nie je zameraný proti skepticizmu ako takému, no aj tak má „byť dostatočnou námietkou“ proti „výlučnosti negatívnej metódy v poznávaní“ ([2], 381). Keďže sa ľudské poznávanie neobmedzuje na (typicky negatívne) skúsenostné poznávanie (pozri časti **I** – **III**), odpoveď je v tomto prípade priamočiara: Argument „sa týka začiatkov poznania každého jednotlivého aktéra poznávania“ ([2], 381) a tvrdí, že ak „vylúčime, že sa príslušníci nášho druhu rodia s vrozeným poznaním“ a ak bude „proces poznávania charakterizovaný len negatívnou metódou (ktorá predpokladá, že poznanie získavame vtedy, keď na základe skúsenosti strácame svoj dovtedajší predpoklad...)“, tak dochádza k nekonečnému „regresu, v rámci ktorého predpokladáme v procese poznávania niečo, čo je až jeho produktom“ ([2], 381). Je možné, že Hrkút uvažuje správne, jeho argument sa však netýka [13]. V [13] sme totiž viackrát zdôrazňovali, že bez očakávania nie je možné objaviť jeho hranice ([13], 641) alebo – v kontexte tvorby – že „*pokým niečo nevytvoríme, nemôžeme nič objaviť*“ ([13], 640). Tento postoj sme v ([13], 640) ilustrovali aj slovami D. Millera, podľa ktorých sa pomocou skúsenosti „nemôžeme naučiť nič, ak už niečo nevieme“ ([6], 85). Na zneškodnenie Hrkútovho druhého argumentu preto stačí podotknúť, že v pozadí našich názorov stojí téza, podľa ktorej existujú ako vrozené (zdedené), tak aj vytvorené (vymyslené)

očakávaní, interpretácie, pokusné pohyby, naladenia a pod., ktoré nepochádzajú zo skúsenosti. Tým nie je oživovaný innejizmus descartovského typu ani Platónova *anamnēsis*, ale teória metódy pokusov a omylov, inšpirovaná evolučnou epistemológiou (pozri napr. [8], 242 – 244), ktorá nie je ohrozená nekonečným regresom.

XII. Posledná Hrkútova argumentácia, ku ktorej sa musíme vyjadriť, je uvedená v závere [2]. Najprv k menšiemu nedorozumeniu: Podľa Hrkúta sa v ([13], 641) nachádza niečo, vďaka čomu sa môžeme domnievať, že vedecké teórie nie sú falzifikovateľné (pozri [2], 384). Každý „receptívny človek“ však po prečítaní inkriminovanej strany zistí, že Hrkútovo obvinenie nie je namieste.⁸ Prejdime však k veci. Hrkút tvrdí, že text [13] je „vybudovaný konzistentne“, no súčasne tvrdí, že z neho vyplýva „zjavný rozpor“ ([2], 385). Sám Hrkút si teda zrejme nie je istý svojím rozsudkom, čo vidno aj z toho, že raz o falzifikácii hovorí, že „nám prináša nové poznanie“ ([2], 380), no o pár riadkov nižšie tvrdí, že je „kontraintuitívne predpokladať, že práve falzifikovaním teórie sa dozvedáme niečo nové“ ([2], 380). Čo si má čitateľ myslieť o tomto zmätku? Odvolávanie sa na intuície mu nepomôže, musí zvážiť argumenty. V prvom rade odporúčam odlišovať predikát *kritizovateľný* (resp. *vyvrátiteľný*), ktorý sa vzťahuje na každý teoretický systém,⁹ od predikátu *falzifikovateľný*, ktorý sa vzťahuje na teoretické systémy empirických vied. V [13] sme netvrdili, že prienikom vedy a umenia je rovnaká vlastnosť (falzifikovateľnosť) ich inak odlišných systémov, ale že kognitívne procesy skúsenosti, ktoré prebiehajú vo vede a v umení, sú si podobné svojou negatívnosťou (ktorá je v prípade empirickej vedy umožnená okrem iného aj falzifikovateľnosťou). Prejdime však k jednotlivým komponentom Hrkútovho argumentu. Podľa jedného z nich predstavuje text [13] teóriu, „ktorú nie je možné falzifikovať“ ([2], 385). Prečo by ju však *malo byť* možné falzifikovať? Alebo sa Hrkút nazdáva, že teória z [13] chce patriť do empirickej vedy? Takúto ambíciu jej autori nikdy nemali. V ďalšom kroku Hrkút tvrdí, že „ak by sa ich teória (vysvetlenia kognitívnych procesov v umení a vede) potvrdila, máme k dispozícii zaujímavý a plauzibilný spôsob vysvetlenia negativity skúsenostného poznávania a tvorby nového“ ([2], 385). To je však omyl.¹⁰ Hrkút zjavne zdieľa presvedčenie, že potvrdením danej teórie by sme čosi získali. Pýtajme sa teda, čo získame. Odpoveď znie: Máme získať „zaujímavý a plauzibilný spôsob vysvetlenia negativity skúsenostného poznávania a tvorby nového“. Všimnime si, že nezískavame *vysvetlenie samotné* (pretože to je už naporúdzi, nachádza sa v [13]), ale jeho potvrdenie, ktoré má vysvetlenie učiniť *zaujímavým a plauzibilným*. Podľa skeptických argumentov však nie je možné potvrdiť žiadne vysvetlenie či už ako pravdivé, alebo ako plauzibilné. Znamená to, že je vysvetlenie z [13] nezaujímavé

---

⁸ Ak si ale Hrkút myslí, že sa mýlim, stačí citovať nejakú pasáž z [13], z ktorej vyplýva jeho domnienka.

⁹ Čiže na systém, ktorý je pokusom o riešenie konkrétnych problémov (pričom nie je nevyhnutné, aby všetky jeho dôsledky boli kritizovateľné). Bližšie pozri ([5], kap. 4.3).

¹⁰ Podobného omylu sa Hrkút dopúšťa, keď tvrdí, že „obidva prípady – ak sa [Šedík a Taliga] vo svojej stati mýlia, ale aj ak sa nemýlia – prinášajú recipientom textu poznanie“ ([2], 385).

a neplauzibilné? Ak by nebolo zaujímavé, prečo by sa mu Hrkút venoval? A čo svedčí o jeho neplauzibilitate? Ako by vôbec mohlo byť potvrdené (v technickom, nie v metaforickom zmysle slova) také neempirické vysvetlenie, akým je [13]? A napokon, keby predsa len mohlo byť potvrdené, získali by sme vďaka tomu intersubjektívne hodnotné poznanie? Záporná odpoveď na poslednú otázku nevyplýva iba z [13], ale aj z ([2], časť 1.1). Je preto záhadou, aký zmysel by malo potvrdenie akejkolvek teórie, aj keby bolo možné.

XIII. To, čo je potrebné, je vyvrátenie teórie [13], keďže tak by sme sa mohli naučiť niečo nové o skúsenostnom poznávaní v oblasti vedy a umenia. Hrkút však tvrdí, že takýto postoj je vnútorne sporný: „Ak by teda niekto falzifikoval uvedenú teóriu (ktorá tvrdí, že len pri falzifikácii získavame nové skúsenosti), zároveň by ju potvrdil. A to je zjavný rozpor“ ([2], 385). Ak je niečo zjavné, tak je to zmätok, ktorý vládne v citovaných slovách. Pokúsim sa ho preto upratať a preformulovať Hrkútov záver. Označme si kvôli jednoduchosti teóriu z [13] symbolom „ Ψ “. Už v **V.** časti som spomenul, že Ψ netvrdí len to, že „pri falzifikácii získavame nové skúsenosti“. V **XII.** časti som zasa zdôraznil, že hoci je Ψ vyvrátiteľná, nie je falzifikovateľná (nie je súčasťou empirickej vedy). Pokúsme sa teda v tomto svetle spresniť Hrkútove slová a tvrdíme, že ak by niekto vyvrátil Ψ (ktorá okrem iného tvrdí, že $U =$ „učenie sa novému pomocou skúsenosti v oblasti umenia a vedy má rýdzo negatívne črty“), zároveň by Ψ potvrdil. Na tomto mieste sa však treba Hrkúta spýtať, prečo *by sme mali* tvrdiť takýto zjavne absurdný záver? Vyplýva azda z Ψ ? Má zmysel tvrdiť, že vyvrátenie akejkolvek teórie je jej potvrdením? Domnievam sa, že to zmysel nemá a že Ψ sporná nie je. Predpokladajme však, že sa v posúdení statusu Ψ mýlim, teda že Ψ je falzifikovateľná (je súčasťou empirickej vedy). Ani v takomto prípade Ψ však nie je sporná a k paradoxu nevedie ani jej falzifikácia. Pritom nezáleží na tom, ktorý komponent Ψ by bol falzifikovaný: či tvrdenie U , alebo tvrdenie, že poznávajúci aktér musí disponovať pojmom pravdy, atď. Preformulujme tvrdenie U do podoby: $U^* =$ „V empirickej vede sa pomocou skúsenosti môžeme naučiť *iba* opak toho, čo vieme, a to nám umožňuje práve falzifikácia“ a predstavme si, že U^* bolo falzifikované. (Ide o divokú predstavu, ktorej nedokážem dať presné rysy, pokúšam sa však vyjsť Hrkútovi v ústrety.) Čo by to znamenalo? Jednoducho to, že pomocou skúsenosti sa môžeme naučiť *aj niečo iné*, a to bez ohľadu na to, že *k tomuto záveru* sme dospeli práve pomocou falzifikácie. Ak nie je jasné, prečo nejde o spor, preformulujme U^* do podoby čo najbližšej Hrkútovej formulácii. Tvrdíme teda, že $H^* =$ „V empirickej vede získavame nové skúsenosti *len* pri falzifikácii“, a predpokladajme, že H^* bolo falzifikované. Čo z toho plynie? To, že sme pomocou falzifikácie zistili, že *nie je pravda*, že v empirickej vede získavame nové skúsenosti iba pomocou falzifikácie. Stále to vyzerá tak, že tvrdíme čosi, čo vedie k „zjavnému rozporu“?

XIV. Ako bola teda myslená posledná veta z [13]? Určite nie v zmysle známej metafory rebríka, ktorú Wittgenstein uviedol na konci svojho *Traktátu*. Text [13] hovorí o vede a o umení v jazyku pomocou teórie Ψ , ktorá nie je súčasťou ani vedy, ani umenia, ale filozofie. Domnievam sa, že Ψ nie je falzifikovateľná, no keby takou predsa len bola,

falzifikácia Ψ by bola vyvrátením, nie potvrdením Ψ , a to bez ohľadu na to, že by sme sa naučili o *procesoch opisovaných teóriou Ψ* niečo nové práve pomocou falzifikácie. Za realistickejšie však považujem snahy vyvrátiť Ψ inak ako pomocou skúsenosti. Ψ je možné vyvrátiť nielen pomocou odhalenia sporu v *jej rámci*, ale aj uvedením príkladu učenia sa novému pomocou skúsenosti – či už z oblasti umenia, alebo z oblasti vedy –, ktorý nespĺňa podmienky učenia sa novému kladené teóriou Ψ . V prípade druhej možnosti by zrejme bolo spolu s príkladom predstreté aj jeho vysvetlenie čiže teória *odlišná* od Ψ . Hrkútov text [2] uvedené možnosti nenapĺňa, ak by sa však niektorá z nich stala skutočnosťou, naučili by sme sa niečo nové o učení sa novému pomocou skúsenosti v oblasti umenia a vedy.

LITERATÚRA

- [1] DAVIDSON, D.: *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford: Clarendon Press 2001.
- [2] HRKÚT, J.: Mýtus negatívnej metódy a kritika nefalzifikovateľnej teórie. In: *Filozofia*, 66, 2011, č. 4, s. 378 – 385.
- [3] KATINA, J.: K pravdepodobnostnej stratégii riešenia logického problému indukcie. In: *Organon F*, 2011, v tlači.
- [4] LEHRER, K.: *Teória poznania*. Bratislava: Infopress 1999.
- [5] MILLER, D. W.: *Critical Rationalism. A Restatement and Defence*. Chicago & La Salle: Open Court Publishing Company 1994.
- [6] MILLER, D. W.: *Out of Error. Further Essays on Critical Rationalism*. Aldershot: Ashgate Publishing Company 2006.
- [7] POPPER, K. R.: *Logika vedeckého bádání*. Praha: Oikoymenth 1997.
- [8] POPPER, K. R.: *Objective Knowledge*. Oxford: Clarendon Press 1972.
- [9] POPPER, K. R.: *Realism & the Aim of Science*. London: Hutchinson 1982.
- [10] POPPER, K. R. – MILLER, D. W.: Why Probabilistic Support Is Not Inductive. In: *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 321, 1987, pp. 569 – 591.
- [11] ROSENBERG, A.: *Philosophy of Science*. New York: Routledge 2005.
- [12] ŠEDÍK, M.: Umelecké dielo, skúsenosť, poznanie (Odpoveď J. Hrkútovi). In: *Filozofia*, 66, 2011, č. 6, s. 591 – 600.
- [13] ŠEDÍK, M. – TALIGA, M.: O kognitívnych prienikoch umenia a vedy. In: *Filozofia*, 65, 2010, č. 7, s. 631 – 642.
- [14] TALIGA, M.: Paradox skepticizmu? In: *Filozofia*, 65, 2010, č. 7, s. 695 – 705.

This work has been funded by *On What There Is: Varieties of Realism and Their Influence on Science-Religion Dialog*, sponsored by the Metanexus Institute on Religion and Science, with the generous support of the John Templeton Foundation and by VEGA 1/0178/10.

Mgr. Miloš Taliga, PhD.
Katedra filozofie FHV UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
SR
e-mail: milos.taliga@umb.sk